
STRUCTURĂ SOCIALĂ ȘI ETNICITATE

Drd. Paula Tufiş
Penn State University

Studiul este consacrat abordării teoretice și empirice a relației dintre apartenență etnică, stratificare socială și atitudini etnice în țări din Europa Centrală și de Est, în România în mod particular. În prima parte a materialului sunt examinate principalele construcții teoretice care dau seamă de relația dintre stratificare și apartenență etnică, dintre stratificarea etnică și cea de clasă, rolul mecanismelor de piață în dinamica stratificării și a etnicității. Pentru validarea ipotezelor formulate sunt folosite date referitoare la țările foste comuniste din Europa Centrală și de Est. Pentru cazul României se apelează la analize multinivel prin considerarea datelor regionale, comunitare și individuale.

Analiza datelor empirice la nivel național argumentează că o compoziție etnică omogenă a unei țări determină orientarea globală a populației spre o atitudine mai puțin tolerantă din punct de vedere etnic. Compoziție etnică omogenă la nivel de regiune istorică, pentru cazul României favorizează, de asemenea, intoleranța etnică. Intoleranța etnică tinde să fie mai mare la straturile de bază ale societății. Relația între poziția socială în spațiul de stratificare și atitudinile de intoleranță etnică nu este însă una de tip liniar. Regiunile, tipurile de comunități locale și rezidențiale precum și variabilele de capital uman și material se dovedesc a fi predictorii relevanți ai intoleranței etnice.

Introducere

Anumite schimbări prin care trece o societate - de tipul dezvoltării economice, creșterii nivelului de educație, expansiunii sistemelor media - pot duce la modificări ale orientării generale a populației referitoare la valori (Inglehart, 1977). Nu numai țările occidentale, pentru care ipoteza a fost elaborată la început, dar și țările Europei Centrale și de Est pot trece printr-un asemenea proces după căderea comunismului, unul dintre motive fiind schimbările care au loc în structura socială a acestor societăți. După ce vom prezenta un cadru teoretic general referitor la relația dintre structura

socială și atitudinile etnice, vom încerca să vedem ce anume schimbări au loc în structura socială a țărilor est europene, mai ales în România. Găsirea dovezilor existenței unor schimbări în structura socială poate fi un indiciu al probabilității unor transformări în relațiile și atitudinile inter-etnice. Astfel, atitudinile etnice pot apărea a fi dependente de structura socială, pe de o parte și de orientările valorice generale, pe de altă parte. Mai mult, apartenența la un anumit grup etnic poate fi un factor determinant important pentru situația unei persoane, pentru poziția acesteia pe scara socială. Punctul central al lucrării va fi tocmai explorarea

acestor relații dintre structura socială și etnicitate (afiliere etnică și atitudini inter-etnice).

Structura socială sau amplasarea unui anumit actor în cadrul structurii sociale pot fi conceptualizate în mai multe feluri. Putem gândi plasarea în cadrul structurii sociale în termeni de "clasă de jos", "clasă mijlocie" și "clasă superioară". În această lucrare diferitele straturi ale societății vor fi conceptualizate ca fiind determinate de universul situațiilor socio-culturale și relațiile dintre actori cu profiluri socio-culturale diferite. Plasarea actorilor sociali în aceste straturi va fi analizată în funcție de capitalul uman, material, social și simbolic al actorului. Voi presupune că poziția unui actor în spațiul social determină atitudinile, comportamentul și preferințele lui/ei. Atitudinile etnice vor fi conceptualizate ca sentimente și întruchiparea acestor sentimente în anumite comportamente față de alte grupuri etnice.

Pentru a explora relația dintre structura socială și atitudinile etnice, trebuie avute în vedere mai multe aspecte. În primul rând, există o relație între situațiile socio-culturale și atitudinile etnice: țări diferite au modele diferite de comportament, relații și atitudini etnice; regiuni istorice diferite din cadrul unei țări au modele diferite de atitudini etnice; regiunile rezidențiale diferite (urban față de rural) determină modele diferite de atitudini etnice; în sfârșit, comunități locale specifice (diferențiate etnic sau ca nivel de dezvoltare, spre exemplu) dezvoltă modele diferite de comportament și atitudini etnice. În al doilea rând, există o relație între poziția actorilor sociali în cadrul structurii sociale și atitudinile lor etnice. Actorii sociali vor fi caracterizați în termeni de resurse de capital, conform unei adaptări a schemei lui P. Bourdieu (1984 [1979]). Acest mod de

caracterizare a actorilor (cu ajutorul unei scheme în termeni de capital uman, capital material, capital social și capital simbolic sau valoric) a fost ales întrucât el indică amplasarea actorului în cadrul structurii sociale. În al treilea rând, mai există o altă relație care trebuie explorată – cea dintre apartenența etnică și poziția în cadrul stratului social. Interesează gradul în care apartenența etnică duce la o condiționare a poziției în cadrul spațiului de stratificare socială. Voi începe prin prezentarea unor teorii despre relațiile dintre stratificarea socială și grupurile etnice trecând apoi la explorarea ipotezei schimbărilor care au loc în structura socială și în cele din urmă la explicarea în continuare a celor trei tipuri de relații dintre structura socială și atitudinile etnice descrise mai sus.

Teoriile despre stratificarea socială și grupurile etnice

Etnicitate, clasă și stratificare socială

Unii cercetători consideră că "etnicitatea a înlocuit deja clasele sociale ca principala formă de diferențiere în societatea modernă" (Cashmore, [1984] 1994: 102) și că etnicitatea a devenit un criteriu și o sursă de stratificare.

Criteriul "clasic" al stratificării este "clasa" – diferitele straturi ale societății sunt identificate cu diferite clase, iar clasele sunt conceptualizate, funcție de autor, în termeni de bunăstare, prestigiu, putere, educație, etc. Problema care se pune este: poate etnicitatea să producă o formă similară de stratificare și mai mult, să înlocuiască criteriul-clasă al stratificării sociale? În conformitate cu aceste cercetări, da, este posibil.

Alți teoreticieni, cum este E.Cashmore, sunt de acord cu puterea etnicității drept criteriu de stratificarea socială, dar se îndoiesc că etnicitatea va înlocui clasa, declarând că avem de a face

mai curând cu o relație care există între poziția de clasă și atitudinea etnică.

Lăsând la o parte dezbaterea referitoare la faptul dacă stratificarea etnică va putea înlocui stratificarea de clasă, ceea ce au în comun aceste două interpretări teoretice este în primul rând presupunerea că poziția de clasă influențează atitudinea etnică și în al doilea rând, presupunerea că etnicitatea produce tipul său propriu de structură socială.

Într-o anumită măsură, criteriul "clasă" definit prin bunăstare, prestigiu, putere și criteriul "strat" bazat pe capitalul uman, material, social se pot suprapune. Aceasta ne permite să traducem

precedentele două presupuneri (că etnicitatea produce o formă de stratificare socială și că atitudinile etnice sunt determinate de poziția de clasă) în termeni de "straturi" în modul următor: în primul rând, apartenența la un strat social (ca strat definit de diferitele capitaluri) influențează diferitele atitudini etnice și în al doilea rând, că apartenența etnică (și în consecință identitatea etnică) influențează apartenența persoanei respective la un strat social (definit din nou în termeni de capitaluri). Acestea sunt ipotezele pe care lucrarea își propune să le exploreze cu privire la situația românească de după 1989 în special. Figura de mai jos le prezintă în formă sintetică.

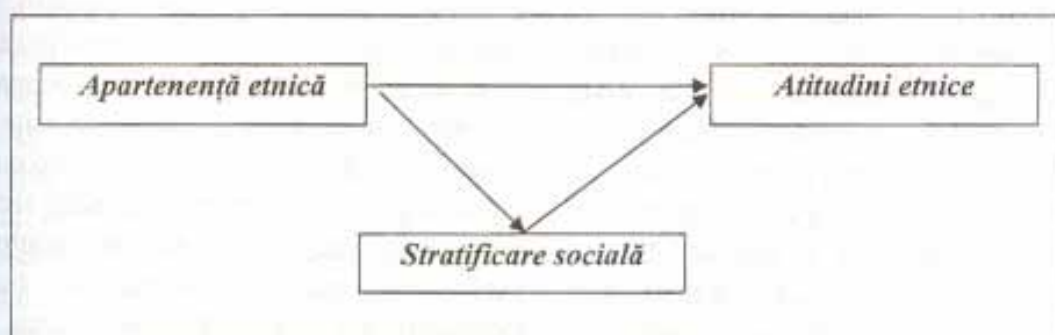

Figura 1. Rezumarea ipotezelor cu privire la relația dintre stratificarea socială, afilierea etnică și atitudinile etnice.

Este piața muncii un criteriu de stratificare?

Așa cum am văzut, se poate considera în general că apartenența etnică creează un gen de stratificare socială. În acest caz, rezultatul ar fi existența unui număr de straturi sociale pe baza etnicității (diferitele grupuri etnice ar avea poziții diferite pe scara socială). În general, acest proces ar avea loc în zone foarte eterogene în termeni de grupuri etnice unde de obicei există concurență pe piața muncii între diferitele grupuri etnice, sau unde grupurile etnice luptă pentru aceeași resursă sau pentru un set de resurse limitate. De exemplu, unii

teoreticieni vorbesc despre rolul concurenței economice în dezvoltarea antagonismului etnic: "ipoteza principală este aceea că antagonismul etnic germinează mai întâi în separarea pieței muncii de-a lungul liniilor etnice" (Bonacich, 1994: 475).

Conform acestei teorii, fiecare grup etnic încearcă să găsească o nișă pe piața muncii pe care să o ocupe, iar prețul acestuia pe piața muncii va fi afectat de factori cum sunt: puterea economiei din care vin persoanele selectate, precedentul lor standard de viață, informațiile pe care le dețin despre piața muncii în care intră, resursele politice ale guvernului din țara

din care ei vin, dar și motivațiile lor individuale (Bonacich, 1994: 475-477).

Această teorie este totuși mai potrivită pentru cazul Statelor Unite decât pentru situația minorităților etnice din Europa de est. Este adevărat că pretutindeni, grupuri etnice diferite pot fi mai înclinate către ceea ce ele văd ca fiind "ocupația lor tradițională", apărând astfel anumite diviziuni ocupaționale între grupurile etnice. Totuși, principalele diferențe între situația est-europeană și situația Statelor Unite sunt date în primul rând de faptul că, pe piața muncii, concurența între grupurile etnice nu este atât de mare în Europa de est așa cum este ea în Statele Unite și, în al doilea rând, faptul că majoritatea membrilor grupurilor etnice sunt stabiliți pe un anumit teritoriu de cel puțin câteva generații, și de aceea, factorii menționați de Bonacich pentru determinarea prețului unui anumit grup etnic pe piața muncii au o influență mai mică. Puterea economiei din care aceștia vin și precedentul lor standard de viață sunt lucruri transmise în acest caz prin memoria socială, și încetează să constituie o situație reală – sunt mai degrabă factori care provoacă un sentiment de nostalgie pentru situația lor anterioară și pentru teritoriul originar. Informațiile despre piața muncii în care ei intră sunt relevante numai în cazul persoanelor care vin din țara de origine pentru a lucra pe o piață nouă a muncii, și nu pentru cei care s-au stabilit în contextul respectivei piețe a muncii de câteva generații. Posibilitatea sprijinirii de către guvern stă în resursele guvernului din țara de origine de a încheia contracte cu guvernul țării unde grupul etnic locuiește în prezent, pentru a asigura condiții propice de lucru și plată corespunzătoare pentru muncitorii din grupul etnic. În general, guvernele țărilor de origine luptă pentru drepturile cetățenilor lor stabiliți în altă țară. Totuși,

contractele care stabilesc termenii grupului etnic pe piața muncii par a fi destinate mai degrabă pentru emigranții temporari care merg să lucreze în altă țară prin intermediul unor agenții sau instituții organizate. Acesta nu este cazul grupurilor etnice care s-au stabilit deja de câteva generații într-o altă țară.

Astfel, problema care se ivește în conceptualizarea relației dintre stratificarea socială și atitudinile etnice în contextul est european și mai ales în cazul selectat pentru studiul extins – România – este aceea că aici concurența între grupurile etnice pe piața muncii este foarte mică sau inexistentă și că nu există o singură resursă sau un singur set de resurse pentru care acestea luptă. În acest caz, nu putem vorbi despre o stratificare verticală a grupurilor etnice. Rezultă că în termeni de bunăstare, prestigiu, ocupație sau alte variabile de acest fel folosite în conceptualizarea clasei, nici un grup etnic nu monopolizează complet un strat social și nici un grup etnic nu este complet exclus dintr-un strat social. În cazul României avem probabil de a face, la nivel global, cu o sub-stratificare etnică în cadrul fiecărui strat social bazat pe criteriul clasei. Rămâne de văzut dacă presupunerea mai este valabilă în cazul conceptualizării straturilor sociale în termeni de capitaluri (uman, material, social și simbolic). Deși aceasta ar putea fi situația la nivel global (a unei relații slabe între afilierea etnică și poziția în structura socială), la nivel local lucrurile pot fi diferite. La nivelul micilor comunități, poate exista o suprapunere între stratificarea de clasă și stratificarea etnică, membri unui anumit grup etnic fiind caracterizați printr-un grad mai înalt de educație, bunăstare, putere și prestigiu sau printr-un capital material, social, uman și simbolic mai mare.

Poate exista totuși o excepție care s-ar potrivi în cadrul stabilit de teoria

“separării pieței muncii” – aceea a grupului etnic al rromilor. Acesta pare să fie singurul grup etnic care are tendința să monopolizeze un strat social caracterizat printr-un nivel scăzut de bunăstare, printr-un prestigiu destul de scăzut (deși există diferențe în modul în care diferitele grupuri de rromi sunt percepute în funcție de stilul lor de viață) și prin ocupații “tradițional țigănești”, deși nu toți rromii aparțin acestui strat și nici acest strat nu este alcătuit exclusiv din rromi. Între toate grupurile etnice care trăiesc în România, ei par să fie, totuși, cel mai aproape de modelul “separării pieței muncii”.

De asemenea, se poate argumenta că situația relațiilor inter-etnice este complet diferită în mediul rural față de mediul urban. În zona rurală posibilitățile economice și oportunitățile de muncă sunt complet diferite. O mare parte din populația rurală poate fi angajată în agricultură, lucrând terenul propriu. Modul în care a fost făcută restituirea proprietăților funciare, strict în funcție de situația anterioară cooperativizării agriculturii, a favorizat o reconsolidare a stratificării etnice în mediul rural: familiile de rromi, tradițional sărace, fără pământ, au rămas în aceeași situație și după restituirea proprietăților. La diferențierile verticale de prestigiu, capital uman, acces la slujbele din urban, s-au adăugat și cele legate de proprietatea asupra pământului. În mediul rural stratificarea economică asociată cu cea etnică nu are ca temei, precum în mediul urban, șansele de acces la anumite ocupații ci mai ales șansele de diferențiere a profitului rezultat din rentă. Renta funciară asociată cu proprietatea asupra pământului diferențiază considerabil familiile cu pământ puțin ale rromilor de cele ale populației majoritare sau ale altor grupuri etnice precum maghiarii sau sașii. Astfel, în special în cazul rromilor pot fi întâlnite fenomene

de etnicizare a sărăciei. Asupra lor vom reveni mai târziu în lucrare.

Fluiditatea granițelor etnice

Frederik Barth a dezvoltat teoria ecologiei culturale a granițelor etnice la societățile pre-moderne, care a fost interpretată ulterior pentru a fi aplicată societăților moderne. Între autorii reinterpretărilor se află și Michael T. Hannan care a transformat această teorie în teoria dinamicii granițelor etnice. Ipoteza de bază este aceea că identitatea etnică este “ascriptivă (moștenită pe baza originii sociale), exclusivă și imperativă (însemnând că membrii nu au de ales decât să invoce sau nu identitatea etnică în cadrul interacțiunii între etnii)” (Hannan, 1994: 501). Ori de câte ori interacțiunea într-o societate se bazează pe asemenea principii, etnicitatea devine “un principiu de organizare a populației” (Idem: 501). Aceasta înseamnă că ori de câte ori identitățile etnice au întâietate față de alte tipuri de identitate, etnicitatea devine importantă ca sursă de diferențiere.

Teoria respectivă are similitudini cu cea a “separării pieței muncii” prin faptul că vorbește despre nișe, care sunt seturi de “condiții de mediu în care grupul etnic se poate reproduce și își poate menține granița socială definitivă” și prin faptul că explică prezența conflictului etnic în legătură cu gradul de suprapunere a nișelor ocupate de grupurile etnice. Fiecare grup etnic își definește granițele sociale și încearcă să le apere, și ori de câte ori există o altă nișă care se suprapune peste nișa ocupată de acest grup etnic, apar conflicte care duc la excluderea unuia dintre grupuri de la o resursă.

Modernizarea economică și politică sunt, în opinia autorului, factori importanți pentru scăderea “diversității etnice” (scăderea diversității etnice

înseamnă aici că mai puține grupuri recurg la principiul etnic ca cel mai important principiu al identității) și deci a conflictelor etnice. Modernizarea economică sparge „granițele economice locale și încorporează munca și capitalul în rețele mai mari de schimburi” (Hannan, 1994: 504) și drept rezultat „modernizarea economică simplifică structura constrângerilor și reduce numărul de constrângeri economice distincte din cadrul unui sistem”, astfel „modernizarea economică tinde să scadă limita superioară pentru diversitatea etnică (Idem: 504). În plus, modernizarea politică în procesul de construire a statului „elimină granițele politice locale și produce un set unitar de relații între diferitele periferii și centru”, astfel „construirea efectivă a statului tinde să scadă limita superioară pentru diversitatea etnică din cadrul statelor” (Idem: 504). Cu alte cuvinte, modernizarea economică și politică sunt factori care scad concurența etnică. Această presupunere va fi folosită mai departe în lucrare când vom specifica unele din ipoteze propuse.

Structura socială în transformare în țările central și est europene

Odată cu căderea comunismului în Europa Centrală și de Est, unii teoreticieni spun că are loc și o schimbare a structurii sociale în aceste țări. H.Domański vorbește despre „recompunerea stratificării sociale” în Polonia după 1990 (Domański, 1994). Perioada comunistă a produs o descompunere a statusului social prin regulile economiei de comandă care erau străine de logica „naturală” a stratificării sociale. În societățile industriale, logica stratificării sociale determină o puternică

consistență între acumulările educaționale, statutul ocupațional și venituri și o puternică relație între statutul social și unele atitudini și valori. Prin impunerea regulilor distribuirii veniturilor, regimul comunist a slăbit legătura dintre ocupație și venit și între educație și venit. Consecința generală pentru structura stratificării sociale a fost „estomparea” diferențelor de statut social (Domański, 1994).

După 1990, prin eliminarea regulilor impuse de comuniști referitor la distribuția veniturilor și accesul la slujbe, statutul social a început să se „recompună”, apropiindu-se de modelul societăților industrializate din occident, cu o corelație crescută între educație, ocupație și venit și cu o consistență mai mare a orientărilor de valoare în interiorul unor straturi din ce în ce mai diferențiate între ele (Domański, 1994). Deși autorul se referă în mod special la cazul Poloniei, procesul descompunerii a fost probabil prezent în toate fostele țări comuniste din Europa Centrală și de Est. S-ar putea ca acest proces de recompunere să nu fie „în acțiune” în același fel în toate aceste țări, dar se poate spune că structura socială a țărilor respective trece prin transformări chiar și numai pentru că „regulile” s-au schimbat. Datele referitoare la corelația dintre educație și venit și dintre ocupație și venit pentru România arată că într-adevăr există o creștere a acestor corelații, însă inexistența unei tendințe clar ascendente și variația acestor cifre între 1990 și 1997 arată că transformarea structurii sociale în România este un proces care nu a fost finalizat până în 1997 și nici măcar complet consistent (reflectat în variația valorilor corelațiilor de la an la an).

Tabelul 1. Corelația dintre componentele statusului social în România între 1990 și 1997*

An	Corelația Bravais-Pearson (educație și venit)	Valoarea eta (ocupație și venit)
1990	0,190	0,208
1991	0,435	0,679
1992	0,392	0,655
1993	0,464	0,780
1994	0,429	0,707
1995	0,310	0,410
1996	-	-
1997	0,411	0,654

* Toți coeficienții de corelație Bravais-Pearson și toate valorile eta din tabelau valori semnificativ diferite de 0 pentru $p=0.05$

Sursă: *Diagnoza calității vieții, ICCV*

Deși aceste date nu pot oferi o imagine cuprinzătoare a procesului transformării structurii sociale din România, ele arată că o asemenea transformare există, indiferent de direcția ei. Așa cum am spus mai înainte, aceasta

este baza și pentru schimbarea orientărilor structurilor valorice. Este posibil ca noile straturi sociale să devină mai omogene în interior în termeni de structurare a orientărilor valorice.

Relațiile specifice implicate în studierea structurii sociale și a atitudinilor etnice.

Ipoteze

Relația dintre situațiile socio-culturale și atitudinile etnice

Diferite țări au modele diferite ale relațiilor inter-etnice. Modelele de relații sunt rezultatul interacțiunilor complexe între condițiile istorice, teritoriale, social-economice și culturale. Analiza empirică a datelor disponibile va arăta unele diferențe între țările est europene în ceea ce privește relațiile inter-etnice. Tendința ultimilor ani este de creștere a toleranței etnice a populațiilor din țările Europei Centrale și de Est. O explicație posibilă a acestei tendințe este modernizarea economică și politică prin care trec țările respective. Explicația este cea propusă în teoria granițelor etnice propusă de F.Barth

și prezentată anterior. Modernizarea economică produce relații mai eficiente între "centru" și "periferii". Astfel, mai puțini oameni recurg la principiul etnic în interacțiunile lor și astfel conflictul pe baze etnice este mai puțin probabil. Reducerea conflictelor etnice într-o societate pare să mărească gradul de toleranță etnică.

Mergând mai departe, există diferențe între tiparele atitudinilor etnice între diferite regiuni din cadrul unei țări, în funcție de compoziția etnică a populației și de condițiile istorice și sociale asociate respectivelor regiuni. O ipoteză pe care o propun pentru explicarea relației dintre diferitele tipuri de regiuni și atitudini etnice este următoarea: toleranța etnică mai scăzută este prezentă în regiunile cu eterogenitate

etnică scăzută, iar toleranța etnică ridicată - în regiunile cu eterogenitate etnică ridicată. Într-o regiune cu o populație alcătuită din numai două grupuri etnice, "celălalt" grup etnic este mai vizibil social decât un grup etnic într-o regiune cu mai multe grupuri etnice. Astfel, într-o regiune cu eterogenitate etnică scăzută, probabilitatea concurenței pentru resursele sociale și a discriminării între grupurile etnice este mai mare decât într-o regiune cu mai multe grupuri etnice, unde "concurența etnică" are loc pe mai mult decât o dimensiune - grupul etnic nu concurează numai cu singurul grup etnic vizibil, ci cu mai multe grupuri etnice și posibil pentru resurse sociale diferite. Într-o regiune cu numai două grupuri etnice, discriminarea unui grup se concentrează asupra celuilalt, în timp ce în regiunile cu mai multe grupuri etnice discriminarea este difuzată între celelalte grupuri.

Într-o regiune cu eterogenitate etnică scăzută, probabilitatea apariției unei relații etnice care să personifice celălalt grup drept "oponentul tradițional" este mai mare. În regiunile omogene din punct de vedere etnic, absența interacțiunilor etnice multiple este un factor favorizant pentru prejudecăți, pentru ipostazierea situației din zona proprie ca situație ideală.

O altă ipoteză este aceea că vom observa o toleranță etnică mai mică în localitățile izolate decât în comunitățile mai expuse comunicării. Cu cât expunerea comunității la comunicare este mai mare, cu atât mai "moderne" și mai "deschise" sunt aceste comunități la valorile moderne. Deschiderea și modernitatea unei localități facilitează trecerea către un comportament tolerant și către relații flexibile. Localitățile izolate păstrează un grad ridicat de tradiționalism și o definiție rigidă a relațiilor grupurilor sociale. Definiția "oponentului

tradițional" rămâne aceeași, astfel intoleranța rămâne aceeași.

Vom observa probabil o toleranță etnică mai mare în zonele urbane decât în cele rurale. Aceasta în primul rând datorită aceleiași motiv pentru care observăm o toleranță etnică mai mare în localitățile mai expuse informațiilor. Localitățile urbane sunt mai deschise informațiilor și mai moderne. Structura orașului modern în care oamenii nu se cunosc între ei (spre deosebire de situația din satele mici) și nu au relații strânse cu ceilalți membrii ai comunității, impersonalitatea relațiilor în comunitățile urbane, vaga definiție a "străinului", sau a "celuilalt" determină locuitorii zonelor urbane să manifeste atitudini mai puțin discriminative față de membrii altor grupuri etnice. Această ipoteză contrazice într-un fel realitatea socială din România unde unele dintre cele mai violente proteste ale populației maghiare au avut loc la orașe, dar aceasta este probabil și consecința unor strategii ale elitelor politice de a folosi mai mult spațiul urban pentru afirmarea unor mișcări de factură etnică.

Relația dintre locul actorilor în cadrul structurii sociale și atitudinile etnice

Atitudinile evaluative negative față de alte grupuri etnice caracterizează probabil oamenii cu capital uman și social scăzut. Oamenii cu un nivel scăzut de educație, cu un bagaj scăzut de informații, cu mai puțină interacțiune și mai puține relații cu ceilalți membrii ai comunității sunt mai susceptibili de a avea definiții dezumanizatoare ale "celuilalt" care justifică comportamentul discriminatoriu și atitudinile de evaluare negativă a membrilor celorlalte grupuri etnice.

Propun ipoteza unui efect net nesemnificativ al venitului (în condițiile ținerii sub control ale celorlalte variabile)

asupra atitudinilor etnice. Altfel spus, presupun că în cele din urmă, sub condiția *caeteris paribus*, oamenii au anumite atitudini indiferent de nivelul venitului lor. Un venit mai mare nu afectează modul în care cineva gândește despre celelalte grupuri etnice probabil din cauză că bunăstarea sau venitul însuși, nu aduc un plus sau un minus atitudinilor tolerante față de alți oameni sau alte grupuri, oricare ar fi aceste grupuri.

Modernitatea individuală, măsură a capitalului simbolic este legată pozitiv de toleranța etnică. Deschiderea către nou, orientarea rațională și individualismul care caracterizează modernitatea individuală (Inkeles, 1996) par să fie însoțite de o atitudine deschisă față de alte grupuri etnice și de mecanisme raționale de relații cu alți oameni și alte grupuri, ceea ce face ca mecanismele stereotipurilor "dezumanizării celuilalt" să predomine mai greu în definirea relațiilor cu ceilalți. Ideală ar fi realizarea unei analize empirice a relației dintre plasarea în structura socială în funcție de cele patru tipuri de capitaluri – uman, material, social și valoric și atitudinile etnice, însă o măsură care să realizeze ierarhizarea actorilor sociali pe baza celor patru criterii este dificil de realizat în baza datelor disponibile. În analiza empirică ne vom rezuma la o măsură mai simplă a plasării pe scara socială în baza venitului (măsură a capitalului material) și a educației (măsură a capitalului uman).

Relația dintre apartenența etnică și plasarea în structura socială

Apartenența etnică a unei persoane (și deci identitatea etnică a acesteia)

influențează de asemenea bunăstarea, educația, prestigiul, puterea cuiva, ceea ce influențează la rândul lor atitudinile etnice. Apartenența etnică poate defini accesul la resursele sociale și deci bunăstarea, educația, prestigiul și puterea acelei persoane. Apartenența etnică dă naștere și unei identități etnice, iar structura acestei identități este un factor important în relațiile inter – etnice și definește gradul de deschidere spre alți oameni în general și spre grupurile etnice în special.

Așa cum am spus deja, această relație poate să nu existe la nivel general, dar poate fi totuși vizibilă la nivelul micilor comunități, unde un grup etnic poate monopoliza un strat social mai ridicat sau mai scăzut. Poate fi de asemenea prezentă numai în cazul unor anumite grupuri etnice cum este cel al romilor, sau, în general, pentru grupurile „paria” în orice situație socială. Relația este astfel mai greu de înfățișat cu ajutorul datelor cantitative, mai potrivită fiind cercetarea calitativă. Datele empirice ale cercetării ne pot oferi totuși o imagine a acestei probleme, spunându-ne dacă afilierea la o anumită etnie în România are vreo influență asupra poziției individului în straturile sociale (asupra capitalului uman, material, social și valoric).

Schema teoretică de mai jos rezumă ideile propuse în cele trei subcapitole dedicate formulării ipotezelor. În timpul analizei empirice ne vom axa numai pe toleranța etnică în calitate de fenomen dependent, ca indicator care semnifică atitudinile etnice.

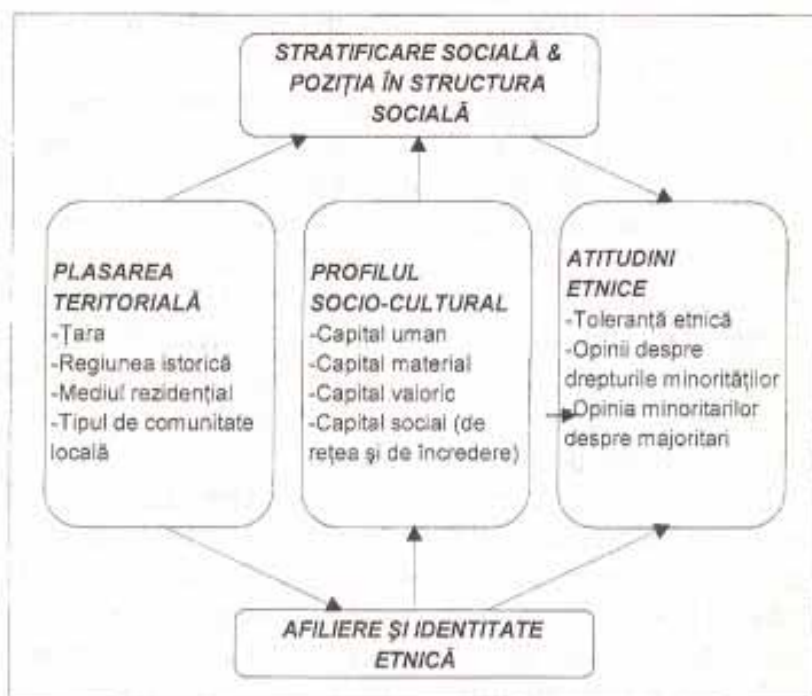

Figura 2. Modelul teoretic referitor la influența poziției în straturile sociale asupra atitudinilor etnice

Rezumând ipotezele modelului teoretic, putem spune că plasarea teritorială determină un anumit model de stratificare socială iar profilul socio-cultural al actorilor determină poziția acestora în ierarhia socială. La rândul lor, modelul de stratificare socială pe de o parte și poziția în structura socială a actorului pe de altă parte, determină orientarea atitudinilor etnice. O altă variabilă care intervine în modelul relației dintre stratificarea socială și atitudinile etnice este afilierea etnică și identitatea etnică asociată cu afilierea etnică. Compoziția etnică diferă în funcție de plasarea teritorială și la nivel micro, al comunităților, afilierea etnică poate determina un anumit profil socio-cultural, diferit de la un grup etnic la altul și de asemenea, poate determina adoptarea unei anumite orientări a atitudinilor etnice, în strânsă legătură cu identitatea etnică asociată grupului. Toleranța etnică, principala variabilă dependentă care va fi folosită în analizele ulterioare, poate fi

concepută și ca formă particulară de încredere, de capital social, deși ea apare în blocul atitudinilor, și apare ca fiind determinată de capitalul social în schema modelului teoretic. În orice caz, am considerat că există totuși o relație de determinare a toleranței etnice de către capitalul social (de rețea și de încredere), întrucât fenomenul mai „larg” al încrederii în oameni în general facilitează apariția orientării spre o atitudine tolerantă față de alte grupuri etnice.

Analiza datelor

Toleranța etnică în diferite țări din Europa Centrală și de Est

Studiul propune ipoteza conform căreia situația relațiilor inter-etnice în România și în alte țări central și est europene s-a îmbunătățit în ultimii ani. Se poate deci observa o mai pronunțată toleranță etnică în regiune. Pentru explicarea acestei tendințe pot fi luate în considerație trei categorii de fenomene.

Primul este asociat cu elitele politice care promovează o ideologie a toleranței etnice care are efecte la nivelul relațiilor inter-etnice (toleranța etnică promovată de sus). Al doilea este o inițiativă către un comportament mai tolerant al grupurilor etnice înseși (toleranța etnică promovată de la nivelul maselor). În sfârșit, al treilea fenomen este influența asupra procesului însuși de transformare – factorii legați de transformarea socială, politică și economică lucrează la nivelul maselor prin transformarea structurii sociale, a criteriilor de definire a straturilor sociale, a stilurilor de viață, a rețelelor sociale, transformări care influențează la rândul lor toleranța etnică. Îmbunătățirea relațiilor inter-etnice și creșterea toleranței etnice pot fi rezultatul întrepătrunderii acestor trei procese.

Dar, *promovează "noile" elite politice democratice un comportament etnic mai tolerant în comparație cu fostele regimuri comuniste?* În România, regimul comunist al lui Ceaușescu nu a promovat intoleranța etnică înainte de 1989, dar relațiile etnice erau într-un fel 'înghețate'. Ideologia oficială evita să recunoască orice fel de probleme interne, inclusiv cele etnice. Dezbaterile pe probleme etnice erau interzise. Regimurile democratice care au urmat au promovat relații inter-etnice mai tolerante, deși nu sub forma unei politici structurate dar mai degrabă prin lipsa unei politici a relațiilor etnice. Primul regim al lui Iliescu de până în 1996 a fost mai puțin tolerant decât puterea politică care a urmat în perioada 1997–2000. Prezența Uniunii Democratice a Maghiarilor din România în coaliția de guvernare în perioada 1997-2000 a contribuit la o dezbateră mai deschisă a problemelor etnice și la creșterea gradului de înțelegere reciprocă pe probleme etnice dintre elite și mase. Chiar și în asemenea condiții, unele cereri structurale ale

minorității maghiare – ca de exemplu aceea de a avea o universitate în care predarea să fie în limba maternă – nu au fost totuși satisfăcute. Deci, din acest punct de vedere, nu au existat schimbări importante în politica de promovare a relațiilor etnice tolerante, dar probleme legate de tratamentul minorităților au fost aduse în discuția publică, spre deosebire de perioada comunistă. O dezbateră deschisă a problemelor etnice în contextul instituțiilor democratice ar putea duce la schimbări în zona toleranței etnice. Dezbateră este complicată totuși de faptul că după 1989, pe scena politică a României au apărut unele partide naționaliste (de tipul PRM – Partidul România Mare) care promovează intoleranța etnică față de minoritățile naționale și care au reușit să imprime ideologia lor unei părți a populației care a format corpul lor electoral. Astfel, schimbarea ideologiei politice și a elitelor politice nu pare a fi un factor major în influențarea fenomenului de toleranță etnică. În schimb, pot conta mai mult promovarea unei ideologii tolerante și procesele asociate cu intensificarea comunicării transculturale (prin mass media, migrație circulatorie internațională etc.) și cu admiterea în Uniunea Europeană. O țară cu conflicte etnice puternice ar avea mai puține șanse de a fi admisă în UE.

O inițiativă spre toleranță etnică este improbabilă la nivelul grupurilor etnice. Grupurile etnice sunt caracterizate printr-o inerție mare în atitudinile lor față de grupurile din afară. Cel mai puternic factor care rămâne este influențarea prin însuși procesul de transformare a structurii sociale și a poștelor pe care tind să le aibă noii actori care rezultă din procesul de transformare.

În întreaga Europă Centrală și de Est, minoritățile etnice, eliberate de "internaționalismul" artificial impus de

comunişti şi de restricţiile impuse tot de comunişti de a-şi exprima etnicitatea, au acum dreptul de a acţiona conform etnicităţii lor. Combinată cu reparaţia naţionalismului între grupurile aparţinând majorităţii, acestea au dus la apariţia de temeri legate de dezvoltarea viitoare a relaţiilor inter-etnice. În unele cazuri, aceste temeri s-au dovedit întemeiate, ca în cazul fostelor republici Iugoslave. Totuşi, "per total, publicul din est a devenit mai favorabil faţă de minorităţi în ultimii zece ani şi par a nu fi mai intolerante decât ţările din Europa occidentală" (Smeltz & Co, 2000, 45). Toate ţările din Europa Centrală şi de Est

se confruntă mai mult sau mai puţin cu problema relaţiilor etnice datorită unor minorităţi etnice mai mari sau mai mici, variind de la numai 2,5% (aproximativ) populaţie minoritară etnic în Polonia la 9% minoritate turcă în Bulgaria, 7% minoritate maghiară în România şi 11% minoritate maghiară în Slovacia. O cercetare efectuată în 1999 în Bulgaria, Republica Cehă, Ungaria, Polonia, România şi Slovacia a observat că în general publicul din aceste ţări sprijină principiile multietnice şi consideră că relaţiile inter-etnice din ţările lor sunt bune (vezi Tabelul 2).

Tabelul 2. Sprijinul pentru principiile multietnice în unele ţări central şi este europene în 1999

	Bulgaria	Rep. Cehă	Ungaria	Polonia	România	Slovacia
"Putem trăi împreună în armonie cu grupuri de naţionalitate diferită" (% în favoare)	73	83	76	76	79	80

Sursă: Biroul de cercetări, Departamentul de Stat al Statelor Unite ,p.46

Opinia generală în toate aceste ţări este una tolerantă spre alte naţionalităţi. Deşi aceste ţări au un grad diferit de omogenitate etnică, toate manifestă o toleranţă ridicată spre grupurile etnice considerând că pot trăi împreună în armonie. Aceaşi cercetare a ajuns la concluzia că "imaginea maghiarilor se îmbunătăţeşte în România" şi că "o tendinţă similară a fost observată în

Slovacia", că "părerea bulgarilor despre turci se îmbunătăţesc constant", că există "o opinie favorabilă germanilor în întreaga regiune", iar "părerea despre evrei s-a îmbunătăţit substanţial în majoritatea ţărilor"; grupul paria al rromilor pare să rămână la acelaşi statut, întrucât "părerea negativă despre rromi se manifestă în întreaga regiune" (Smeltz & Co, 2000, 49-51)

Tabelul 3. Părerea favorabilă a grupurilor etnice dominante despre cea mai numeroasă minoritate etnică din acea ţară

Procentul exprimând o părere favorabilă a ... (grupului dominant) despre ... (cea mai numeroasă minoritate)	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
<i>Românii despre maghiari</i>	-	26	53	47	-	56	50	50	57
<i>Slovacii despre maghiari</i>	26	26	46	47	50	49	49	45	55
<i>Maghiarii despre rromi</i>	7	14	20	21	18	13	14	15	18
<i>Bulgarii despre turci</i>	38	42	57	63	60	62	70	64	72
<i>Polonezii despre evrei</i>	-	17	35	41	57	47	45	54	49
<i>Cehii despre slovaci</i>	37	39	85	84	90	85	86	87	88

Sursă: Biroul de cercetări, Departamentul de Stat al Statelor unite, p.143-148

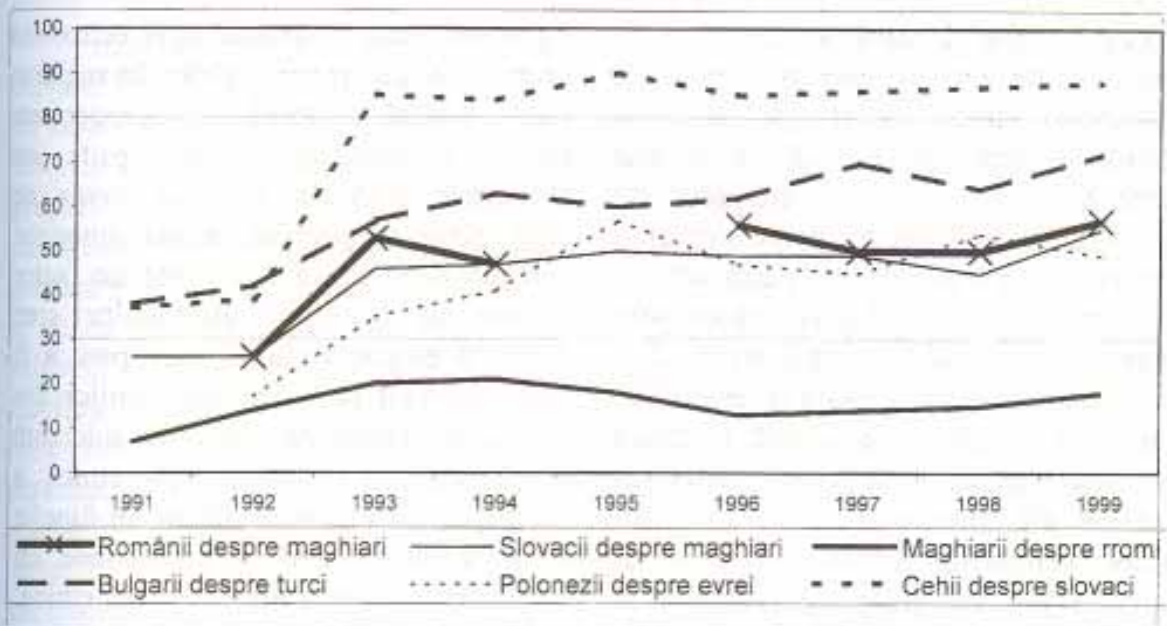

Figura 3. Părerea favorabilă a grupurilor etnice dominante despre cea mai numeroasă minoritate etnică din acea țară începând cu 1991 și până în 1999

Se poate observa o tendință de creștere generală a ponderii opiniilor pozitive ale majorității despre cea mai numeroasă minoritate din țările respective. Ungaria este singura țară în care tendința generală este de scădere, începând din 1994 până în 1998 datorită faptului că cel mai mare grup etnic este cel al romilor, grup despre care părerile nu au devenit semnificativ mai favorabile în nici una dintre țările studiate care au minorități de romi. Creșterea puternică ce pare să fi avut loc în nivelul opiniei favorabile despre minorități în 1991 și 1992 este artificială și se datorează faptului că scara utilizată în 1991 și 1992 conținea și părerea neutră, în timp ce studiile din anii ulterioari se bazează pe scări fără opinie neutră. Chiar și așa, tendința este probabil de creștere.

Deși datele descriu fenomenul de îmbunătățire a relațiilor etnice și de creștere a toleranței etnice numai la suprafață, ele arată că într-adevăr, aceste fenomene ar putea avea loc în Europa Centrală și de Est. Deși tendința generală a toleranței etnice manifestată în aceste țări este crescătoare, între țări par să

existe diferențe notabile în modelul relațiilor inter-etnice. Asemenea diferențe depind în principal de omogenitatea etnică a populației acestor țări (de exemplu, în timp ce Polonia are o compoziție etnică foarte omogenă, Bulgaria poate fi considerată ca o țară caracterizată de eterogenitate a compoziției etnice, având mai multe grupuri etnice). Conform ipotezelor avansate, Ungaria și Polonia, țări cu o compoziție etnică mai omogenă, apar cu niveluri de toleranță etnică mai scăzută (vezi Figura 3). De asemenea, starea procesului de trecere la economia de piață poate avea un impact asupra modelului relațiilor inter-etnice: țările care au parcurs o mare parte din procesul de trecere la economia de piață au relații mai puțin tensionate între grupurile etnice, întrucât resursele economice nu mai sunt atât de reduse iar concurența etnică de pe piața muncii poate scădea, simultan cu procesele de discriminare. Însă conform acestei ipoteze, Ungaria (cu un proces avansat de trecere la economia de piață), Polonia (cu un succes destul de mare al trecerii la economia de piață) și Slovacia

(într-o situație similară) ar trebui să fie caracterizate de niveluri mai mari ale toleranței etnice decât de exemplu România (luptându-se încă pe drumul către economia de piață), Bulgaria sau Rusia (amândouă într-o situație similară). Procesul de marketizare ar putea acționa indirect asupra atitudinilor etnice prin intermediul tipului de stratificare pe care diferitele faze ale procesului le determină. Țările cu o stratificare socială și etnică asemănătoare prezintă astfel patternuri similare ale toleranței etnice. În cazul țărilor cercetate, Ungaria, Polonia și Slovacia ar avea un pattern similar al toleranței etnice, iar România și Bulgaria ar forma un al doilea grup cu patternuri asemănătoare între ele.

Cei doi factori – omogenitatea etnică a populației și succesul procesului de marketizare – sunt prezenți în grade diferite în țările studiate și prezentate în Figura 3.

Spre exemplu Ungaria are o compoziție etnică relativ omogenă (o singură minoritate etnică mai numeroasă) dar și un avans considerabil în procesul de marketizare, Polonia se prezintă cu o compoziție etnică extrem de omogenă și cu un succes destul de mare al trecerii la economia de piață, Slovacia este într-o situație similară celor două țări anterioare (din cele două puncte de vedere discutate), pe când România și Bulgaria se află la polul opus, cu populații eterogene din punct de vedere etnic și cu

un avans redus în drumul spre economia de piață. Astfel, pe când țările din regiune care prezintă factorul de eterogenitate etnică a populației sunt lipsite de avantajele avansului spre economia de piață, țările cu populații etnice omogene prezintă acest avans, care este un factor ipotetic al orientării atitudinilor spre toleranță etnică. Factorul care pare a fi mai important în ierarhizarea țărilor din regiune în funcție de nivelul de toleranță etnică afișat este compoziția etnică a populației. Ierarhizarea țărilor în funcție de acest factor pare a corespunde cu ierarhizarea lor pe scara toleranței etnice. Datele prezentate în Figura 3 au însă doar rolul de a sugera această ipoteză, și nu de o confirma.

Toleranța etnică în diferitele tipuri de unități teritoriale

Analizele prezentate în continuare pe cazul României sunt bazate pe date produse în cadrul proiectului „Valori – 1999” (Institutul de Cercetare a Calității Vieții, ICCV). Am menționat că dintre atitudinile etnice, analiza empirică se va concentra numai asupra fenomenului toleranței etnice ca fenomen dependent. Pentru o măsurare, a fost construit un indice al toleranței etnice, format din indicatori referitori la respingerea sau acceptarea unor grupuri diferite de persoane: persoane de altă rasă și persoane de altă etnie – evrei, țigani și maghiari, grupuri etnice relevante pentru cazul României (vezi Tabelul 4).

Tabelul 4. Indicatorii folosiți în construirea indicelui de toleranță etnică

„Pe lista următoare sunt trecute diferite grupuri de persoane. Ați putea, vă rugăm, să alegeți pe aceia pe care nu i-ați dori ca vecini?”	<i>Menționat</i>	<i>Nemenționat</i>
1). <i>Persoane de rasă diferită de a dvs.</i>	1	0
2). <i>Evrei</i>	1	0
3). <i>Țigani</i>	1	0
4). <i>Maghiari</i>	1	0

Sursa: ICCV, Valori - 1999

În afară de cele trei grupuri etnice incluse, indicatorul referitor la „persoane de rasă diferită de a dvs.” a fost inclus datorită faptului că măsoară respingerea grupurilor etnice așa-zis „vizibile” – în cazul României al imigranților de origine asiatică și arabă, dar în această categorie ar putea fi incluși de către unii dintre subiecții sondajului, și țiganii. Coeficientul *rho Spearman* de corelație între itemul care măsoară respingerea persoanelor de altă rasă și itemul care măsoară respingerea țiganilor este semnificativ statistic diferit de zero, însă valoarea sa relativ mică de 0,37 sugerează faptul că cei doi itemi nu măsoară același fenomen, justificând deci includerea amândurora într-un indice măsurând toleranța etnică. Indicele de toleranță etnică este realizat prin însumarea celor patru itemi. Dat fiind că valori mici ale indicelui indică orientarea spre o mai mare toleranță etnică și valori mari ale indicelui indică orientarea spre o mai mare intoleranță etnică, indicele este de fapt un indice al intoleranței etnice (INTOL)¹.

¹ Validarea internă a indicelui INTOL se realizează cu ajutorul analizei de fidelitate (reliability). Analiza indicelui construit are ca rezultat un indice *alpha* cu valoarea 0,809, iar corelațiile între itemii ce formează scala variază de la 0,36 până la 0,84; corelațiile indicelui de toleranță etnică și indicatorii utilizați pentru construirea lui variază de la 0,73 la 0,84. Două părți rezultate în urma împărțirii scalei în jumătăți corelează destul de puternic, ceea ce denotă faptul că cele două seturi de itemi măsoară același fenomen, aceeași dimensiune (vezi **Caseta 1**). Validarea externă a indicelui se va realiza pe parcursul analizelor ulterioare în măsura în care folosirea indicelui în analiză în relație cu alte variabile nu produce rezultate aberante. Logica construcției indicelui și coeficienții analizei de reliabilitate sugerează faptul că indicele este o măsură adecvată a toleranței etnice. În concluzie, aceasta va fi măsura toleranței etnice folosită în analizele ulterioare.

Am verificat deja ipoteza conform căreia diferite țări dezvoltă tipare diferite ale toleranței etnice, în funcție de gradul de omogenitate etnică a populației și în cazul țărilor central și est europene probabil și în funcție de gradul de dezvoltare a economiei de piață. A mai fost formulată ipoteza că diferite regiuni din interiorul unei țări pot dezvolta diferite tipare ale toleranței etnice. Regiunile cu populație etnică mai eterogenă vor fi probabil caracterizate de o toleranță etnică mai ridicată. Dacă grupurile etnice dintr-o regiune eterogenă din punct de vedere etnic nu se află în conflict deschis, experiența repetată a relațiilor cu membrii altei etnii poate conduce la atenuarea atitudinii de respingere a persoanelor din afara propriului grup etnic. Într-o regiune omogenă din punct de vedere al compoziției etnice, prezența „străinului”, a celui din afara grupului etnic este privită cu mai multă suspiciune iar comunitatea este mai orientată spre păstrarea specificității etnice decât spre acceptarea coexistenței cu membrii ai unui grup etnic diferit. Conform acestei ipoteze, în cazul României, Transilvania ar fi caracterizată de un pattern diferit, mai orientat spre toleranță decât cel al celorlalte regiuni. Datele cercetării „*Valori-1999*” confirmă această ipoteză. Toleranța etnică medie este semnificativ statistic mai crescută în Transilvania comparativ cu celelalte regiuni. Indicele INTOL are valoarea medie 0,85 pentru Transilvania, pe când valorile sale pentru celelalte regiuni depășesc valoarea 1, semnificând o intoleranță etnică mai crescută în Moldova, Muntenia și București (vezi **Caseta 2**). Diferențele între mediile toleranței etnice din Moldova, Muntenia și București nu sunt semnificative statistic, ceea ce denotă că paternul toleranței etnice este asemănător în aceste trei regiuni.

Mergând mai departe, este de așteptat să apară diferențe în manifestarea toleranței etnice între sat și oraș. Orașul, fiind un mediu mai puțin izolat, mai deschis comunicării, mai impersonal, este de așteptat să prezinte o toleranță etnică mai accentuată decât satul. Datele confirmă ipoteza. Toleranța etnică medie este semnificativ mai ridicată în mediul urban comparativ cu mediul rural - pe când media indicelui INTOL de intoleranță etnică este de 1,06 în mediul urban, în mediul rural ea se ridică la 1,54 (vezi Caseta 3).

În timp ce situația toleranței etnice s-a prezentat, conform ipotezelor pentru cazul diferitelor țări, diferitelor regiuni din cadrul României și pentru cazul urban-rural, analiza fenomenului toleranței etnice în funcție de tipul localității are rezultate neașteptate. În partea teoretică au fost formulate ipoteze cu privire la dimensiunea localității și la gradul de izolare al localității, conform cărora cu cât o localitate este mai izolată, cu atât toleranța etnică va fi mai scăzută și cu cât dimensiunea unei localități este mai mare, cu atât gradul de toleranță este mai ridicat. Relațiile sunt 'neașteptate' pentru că în primul rând relația dintre gradul de izolare al localității și gradul de toleranță etnică este mai slabă decât ne-am fi așteptat iar relația dintre dimensiunea localității și gradul de toleranță etnică nu are sensul menționat în ipoteză. Gradul de izolare al localității rurale poate fi măsurat fie ca distanța până la cel mai apropiat oraș, fie ca distanța până la cea mai apropiată stație CFR. Corelația dintre indicii de toleranță etnică și distanța în kilometri de la sat, până la cel mai apropiat oraș este ne semnificativă statistic, iar corelația dintre indicii de toleranță etnică și distanța în kilometri până la cea mai apropiată stație CFR, deși semnificativă statistic, are o valoare de doar 0,09 (vezi Caseta 4). În concluzie,

izolarea localității nu influențează puternic fenomenul de toleranță etnică, însă semnul corelației indicelui de toleranță etnică cu distanța până la cea mai apropiată stație CFR indică faptul că, pe măsură ce distanța față de cea mai apropiată stație de tren crește (deci posibilitățile de comunicare sunt mai scăzute și izolarea mai mare) crește și gradul de intoleranță etnică. În cazul analizei toleranței etnice, în funcție de dimensiunea localității, rezultatele sunt din nou surprinzătoare: pentru mediul urban relația empirică este inversă celei presupusă de ipoteză (datele arată că pe măsură ce dimensiunea orașului crește, crește și media intoleranței etnice); în cazul mediului rural, localitățile mari manifestă un grad mediu de toleranță mai mare decât localitățile mici (vezi Caseta 4). Deși toleranța etnică crește în medie pe măsură ce dimensiunea localității urbane scade și pe măsură ce dimensiunea localității rurale crește, diferențele între mediile toleranței etnice între grupurile de localități nu sunt semnificative statistic. Toleranța etnică medie nu este semnificativ diferită în orașele mici, medii, mari și în metropole. De asemenea, nu există diferențe semnificative statistic între toleranța medie în comunele mici și cele mari. Singura diferență semnificativă statistic este între localitățile din mediul rural și cele din grupul urban (vezi Caseta 4, semnificația statistică a diferenței mediilor). În concluzie, toleranța etnică medie nu variază semnificativ de la o localitate de o dimensiune mai mică, la una de dimensiune mai mare, ci doar de la sat la oraș.

Profilul socio-cultural și atitudinile etnice

Apartenența la un strat social sau altul influențează gradul de toleranță etnică afișat de actorii sociali. Aceasta este ipoteza formulată pe baza

considerațiilor teoretice. Datele cercetării „Valori 1999” arată că există o relație de dependență semnificativă statistic între educație – una dintre măsurile capitalului uman și gradul de toleranță etnică și între venit – una dintre măsurile capitalului material – și gradul de toleranță etnică și mai mult, între plasarea în structura socială în funcție de venit și educație și gradul de toleranță etnică. Coeficientul de corelație Bravais-Pearson între indicele de intoleranță etnică și educație are valoarea $-0,219$, semnificativă statistic la nivelul $0,01$. Același coeficient are valoarea –

$0,171$, semnificativă statistic la nivelul $0,01$ pentru corelația dintre indicele de intoleranță etnică și venit. Coeficienții prezentați arată că pe măsură ce nivelul de educație crește, crește și gradul de toleranță etnică și de asemenea, pe măsură ce nivelul venitului crește, crește și gradul de toleranță etnică.

Plasarea în structura socială în funcție de educație și venit a fost măsurată cu ajutorul unei variabile transformate pornind de la informația referitoare la venit și educație în felul următor:

Tabelul 5. Construirea variabilei “STRATURI”

	Nivel scăzut de educație	Nivel mediu de educație	Nivel ridicat de educație
Nivel scăzut venit	Stratul inferior		
Nivel mediu venit		Stratul intermediar	
Nivel ridicat venit			Stratul superior

Relația între plasarea în straturi și gradul de toleranță etnică nu este una foarte puternică, însă media toleranței etnice crește pe măsură ce subiecții se plasează „mai sus” pe scara socială în funcție de venit și educație. Diferențele toleranței etnice medii sunt semnificative între stratul inferior și celelalte. Diferențele nu sunt semnificative însă

între stratul mediu și stratul superior (vezi Caseta 6). Astfel, toleranța etnică medie diferă semnificativ doar între cei cu nivel scăzut de educație și nivel scăzut de venit și restul. Plasarea pe o poziție joasă a scării sociale în funcție de venit și educație este de natură să determine atitudini mai degrabă orientate spre intoleranță etnică.

..

..

Apartenența etnică și straturile sociale

Întrucât identitatea etnică este una dintre cele mai consistente forme ale identității, se pare că ea afectează o mulțime de alegeri în viață și de strategii, care, la rândul lor, vor afecta statusul social care rezultă. De asemenea, accesul grupului la anumite resurse și existența unei ‘rețele’ menite să ajute membrii grupului fie prin ajutor material (de exemplu „vecinătățile” -*Nachbarschafts*

grupului etnic al sașilor din România) fie prin procurarea de slujbe (de exemplu comunitățile evreiești), par să afecteze statusul social al membrilor grupului.

Astfel, grupul romilor, în aproape toate țările central și est europene, este concentrat pe un strat social sărac, caracterizat de venituri mici, de un nivel scăzut al educației, de prestigiu scăzut, etc. Cercetătorii vorbesc efectiv despre etnicizarea sărăciei în această regiune după 1989, proces care se referă aproape

exclusiv la grupul rromilor (vezi cercetarea coordonată de I.Szelenyi despre etnicizarea și feminizarea sărăciei în Europa Centrală și de Est²).

Cercetări empirice desfășurate pe situația Statelor Unite arată că în contextul acestui tip de societate, cu o varietate de grupuri rasiale și etnice, există o relație între afilierea etnică și plasarea pe scara socială, în funcție de ocupație (Jiobu, 1990). În cazul României, cercetarea empirică în domeniu este îngreunată de faptul că în sondaje populația de rromi declară apartenența la alte identități etnice și de faptul că în afară de minoritatea maghiară, celelalte minorități etnice sunt slab reprezentate în populația națională. Acest fapt determină prezența în număr mic a subiecților de altă etnie decât maghiară în eșantioane, fapt care limitează puternic utilitatea unora dintre analizele statistice. Spre exemplu, eșantionul cercetării „*Valori 1999*” conține 6 germani, 4 bulgari și 25 de țigani. Se poate explora însă dacă există vreo relație între apartenența la grupul național dominant și plasarea în structura socială, mai exact dacă apartenența la orice minoritate etnică scade probabilitatea ca subiectul să se plaseze mai sus în ierarhia socială. De asemenea se poate explora în același fel relația între apartenența la grupul național dominant și gradul de toleranță etnică. Coeficientul de corelație Pearson între indicele de intoleranță etnică și variabila dihotomică codificată 1 – „român” și 0 – „de altă etnie”, are valoarea 0,138, semnificativ statistic la nivelul 0,001. Rezultă că apartenența la un grup etnic minoritar determină o atitudine mai tolerantă din punct de vedere etnic, pe când apartenența la grupul etnic majoritar determină o atitudine mai orientată spre intoleranță etnică. De altfel, diferența

mediilor intoleranței etnice între grupul majoritar și grupul format din populațiile minoritare este semnificativ diferită de zero (vezi **Caseta 7**). Testarea relației între afilierea etnică și poziția în structura socială pe baza datelor cercetării „*Valori 1999*” nu confirmă ipoteza existenței acestei relații.³ Rezultatul trebuie privit totuși ca fiind provizoriu. El nu poate fi acceptat datorită sărăciei datelor și nici respins numai pe baza teoriei. O teorie care să lege etnicitatea și inegalitatea în România trebuie mai întâi confirmată sau infirmată cu ajutorul unor date empirice mai bogate și eventual cu ajutorul unor studii calitative. Relația dintre afiliere etnică și poziția în structura socială ar putea de altfel să existe doar la nivelul micilor comunități (așa cum a fost avansat în ipoteza formulată în partea teoretică), dar este posibil ca ea să existe și la nivel global, și să poată fi confirmată cu ajutorul unor date cantitative mai bogate.

Concluzii

Prin confruntarea ipotezelor teoretice și analizelor empirice, concluziile care pot fi desprinse cu privire la relația dintre stratificare socială, afiliere etnică și atitudini etnice sunt reprezentate sumar în felul următor:

³ Coeficientul de corelație Bravais-Pearson are valoarea 0,042, nesemnificativă statistic, iar testul F de diferență a mediilor poziției pe scara socială între grupul majoritar și grupul de minoritari nu este semnificativ statistic, ceea ce denotă faptul că mediile nu sunt semnificativ statistic diferite.

² <http://www.yale.edu/ccr/peag/papers.html>

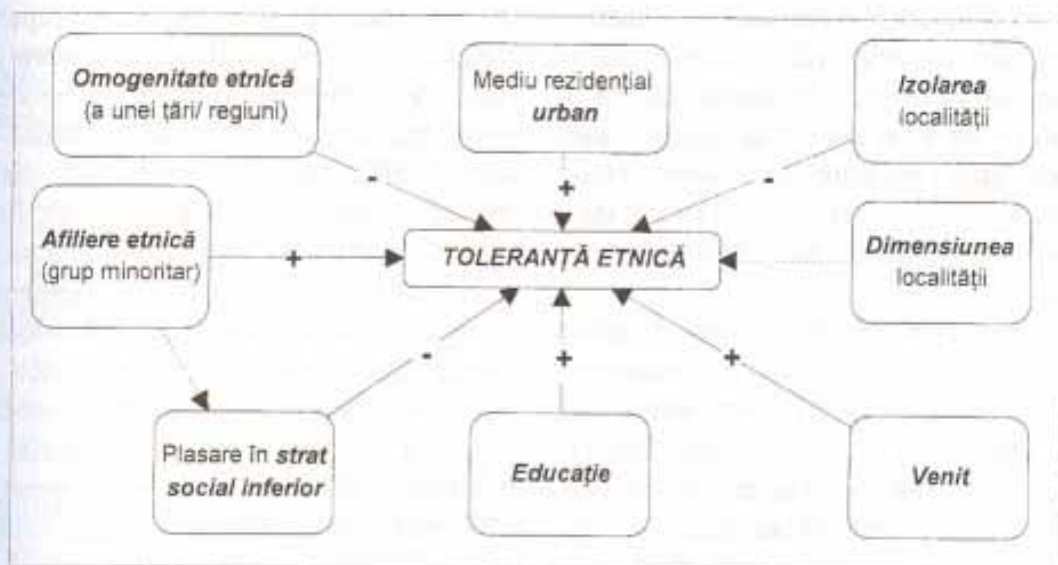

Figura 4. Relații rezultate în urma considerațiilor teoretice și a analizelor empirice (+ relație pozitivă, verificată empiric, - relație negativă, verificată empiric, relație postulatată teoretic, dar neconfirmată empiric).

Analiza datelor empirice a sugerat faptul că o compoziție etnică omogenă a unei țări determină orientarea globală a populației spre o atitudine mai puțin tolerantă din punct de vedere etnic și a arătat că același tip de compoziție etnică a regiunilor istorice ale României determină de asemenea o orientare spre intoleranță etnică (astfel, Transilvania se prezintă cu un pattern diferit al toleranței etnice în comparație cu celelalte regiuni istorice, mai orientat spre toleranță etnică, pe când Muntenia, Moldova și Bucureștiul formează o zonă omogenă, înclinată spre o mai mare intoleranță etnică decât Transilvania). Există diferențe între atitudinile de toleranță etnică prezente în mediul rural și cel urban în România – mediul urban este în medie mai orientat spre atitudini tolerante din punct de vedere etnic decât mediul rural. Analiza relației dintre tipul de localitate și toleranța etnică a confirmat existența unei relații între izolarea localității și toleranța

etnică – cu cât o localitate (rurală) este mai izolată, cu atât toleranța etnică a localnicilor este mai scăzută. Relația, reflectată în valoarea coeficientului de corelație Bravais-Pearson este însă una destul de slabă. Dimensiunea localității nu joacă un rol important în determinarea patternului atitudinilor de toleranță etnică – nu există diferențe între atitudinile de toleranță etnică manifestate într-o localitate de o anumită dimensiune și cele manifestate într-o localitate de o dimensiune mai mare sau mai mică, ci doar între toleranța etnică manifestată în urban și cea manifestată în rural.

Stratificarea socială este legată de atitudinile de toleranță etnică, deși analiza empirică nu a demonstrat că există diferențe semnificative statistice între toleranța etnică asociată fiecăruia dintre straturi. Diferențele reflectate în analiza empirică sunt doar între „stratul inferior”, caracterizat de un nivel de educație și de venit scăzut, și restul populației („stratul

intermediar” și „stratul superior”). Luate individual, variabilele *venit* și *educație*, pe baza cărora a fost realizată ierarhizarea subiecților în cele trei straturi sociale, influențează pozitiv toleranța etnică – actorii cu un nivel ridicat de educație sunt mai orientați spre atitudini tolerante etnic, iar actorii cu un nivel ridicat de venit sunt de asemenea mai înclinați spre toleranță etnică.

Așa cum era de așteptat, la nivel global, datele nu susțin ipoteza existenței unei relații între afilierea etnică și stratificarea socială. Existența acestei relații este mai probabilă la nivelul comunităților locale. Există însă o relație între afilierea etnică și atitudinile de toleranță etnică: actorii aparținând grupurilor etnice minoritare afișează o atitudine mai tolerantă spre alte grupuri etnice decât grupul majoritar.

Pe măsură ce „recompunerea” structurii sociale ca fenomen declanșat de căderea comunismului în țările central și est europene va determina în România o coerență din ce în ce mai mare pe de o parte între componentele statusului social (venitul, educația și ocupația) și între orientările valorice și straturile sociale pe de altă parte, legătura dintre stratificarea socială și toleranța etnică va deveni probabil mai puternică. Prezența în 1999 a acestei legături în forma sa slabă reflectată în analiza empirică poate fi semnul că procesul de recompunere a statusului social nu este încă terminat, și deci semnul că orientările valorice și atitudinale sunt încă slab consistente în cadrul noilor straturi sociale în România.

Se desprinde ca fiind consistent doar stratul social inferior, caracterizat de niveluri de educație și venit scăzute și orientat spre atitudini de intoleranță etnică.

În concluzie, la nivel macro, tipul de stratificare socială (și etnică) acționează asupra atitudinilor etnice:

țările foste comuniste pot fi grupate în funcție de similaritatea pe care o prezintă în stratificarea socială, iar grupurile rezultate ar fi probabil asemănătoare din punct de vedere al orientării generale a toleranței etnice. Compoziția etnică și socială diferențiază Transilvania, dintre regiunile istorice ale României, ca fiind diferită de celelalte regiuni din punctul de vedere al toleranței medii; de asemenea, compoziția socială caracteristică orașului diferențiază acest mediu din punct de vedere al toleranței etnice față de mediul rural. La nivel micro, statusul social al indivizilor, plasarea lor pe scara socială, influențează de asemenea toleranța etnică. Legăturile, atât la nivel macro, cât și la nivel micro, sunt semne ale existenței unei relații, aflate probabil într-un proces dinamic, între stratificarea socială și toleranța etnică, în regiunea central și est europeană și în România.

Anexă:

Caseta 1. Variabile folosite în analiză și recodificări necesare

INDICELE DE INTOLERANȚĂ ETNICĂ – indice sumativ, cu valori de la 0- intoleranță mică/ toleranță mare la 4- intoleranță mare/ toleranță scăzută, format din variabilele:

1. Nu dorește ca vecini persoane de rasă diferită (1- menționat, 0- nemenționat)
2. Nu dorește ca vecini evrei (1- menționat, 0- nemenționat)
3. Nu dorește ca vecini țigani (1- menționat, 0- nemenționat)
4. Nu dorește ca vecini maghiari (1- menționat, 0- nemenționat)

REGIUNI ISTORICE (rezultate în urma recodificării variabilei „ari”) :

1. Moldova
2. Transilvania (=Transilvania, Banat, Crișana-Maramureș)
3. Muntenia (= Muntenia, Dobrogea și Oltenia)
4. București (luat ca regiune separată datorită specificității)

MEDII REZIDENȚIALE (variabilă dihotomică rezultată în urma recodificării variabilei „mediul”)

0. Rural
1. Urban

DIMENSIUNEA LOCALITĂȚII

1. Oraș mic
2. Oraș mediu
3. Oraș mare
4. Metropolă
5. Comună mică
6. Comună mare

NIVEL DE EDUCAȚIE (recodificarea variabilei „v304”)

1. Nivel scăzut (fără școală, școală primară incompletă, școală primară, gimnaziu incomplet, gimnaziu complet)
2. Nivel mediu (școală profesională, liceu incomplet, liceu complet, școală post-liceală)
3. Nivel ridicat (universitate incompletă, universitate completă, educație post-universitară)

NIVEL VENIT (recodificarea variabilei „v320”)

1. Nivel scăzut (cei mai săraci 25%)
2. Nivel mediu (următorii 50%)
3. Nivel ridicat (cei mai bogați 25%)

STRATURI

1. Stratul inferior (nivel scăzut de educație și nivel scăzut de venit)
2. Stratul intermediar (combinație de nivel mediu și nivel ridicat de educație cu nivel mediu și nivel ridicat de venit)
3. Stratul superior (nivel ridicat de educație și nivel ridicat de venit)

ETNIE

1. Aparține unui grup etnic minoritar
0. Aparține grupului național dominant (etnie=român)

Caseta 2. Analiza de fidelitate a indicelui INTOL de intoleranță etnică**Corelații inter-itemi și indice-itemi**

	<i>Respingere rasă diferită</i>	<i>Respingere evrei</i>	<i>Respingere țigani</i>	<i>Respingere maghiari</i>	<i>INTOL</i>
<i>Respingere rasă diferită</i>	1,000				
<i>Respingere evrei</i>	0,510	1,000			
<i>Respingere țigani</i>	0,365	0,406	1,000		
<i>Respingere maghiari</i>	0,507	0,679	0,462	1,000	
<i>INTOL</i>	0,748	0,815	0,734	0,841	1,000

Evoluția indicelui Alpha în cazul ștergerii unui indicator din indicele INTOL

	<i>Alpha în cazul ștergerii itemului ...</i>
<i>Respingere rasă diferită</i>	0,782
<i>Respingere evrei</i>	0,768
<i>Respingere țigani</i>	0,778
<i>Respingere maghiari</i>	0,757
<i>Indice de toleranță etnică</i>	0,787

Indicele Alpha

<i>Alpha</i>	0,810
<i>Alpha standardizat</i>	0,885

Metoda Split-Half

<i>Corelația între cele 2 jumătăți</i>	0,650
<i>Coeficientul Spearman - Brown pentru jumătăți egale</i>	0,788
<i>Alpha pentru prima jumătate</i>	0,676
<i>Alpha pentru jumătatea a doua</i>	0,630

Sursa: Valori 1999

Caseta 3. Intoleranța etnică în cadrul regiunilor istorice în România*Media indicelui de intoleranță etnică (INTOL) în cadrul regiunilor*

Regiuni	INTOL (medie)
Moldova	1,66
Muntenia	1,44
Transilvania	0,85
București	1,36
Total	1,28

Compararea mediilor intoleranței etnice pe regiuni – Testul Dunnet C de comparare a mediilor în cazul respingerii ipotezei varianțelor egale (Sig. Levene=0,000)

Moldova	Muntenia	0,217
	Transilvania	0,813*
	București	0,298
Muntenia	Moldova	-0,217
	Transilvania	0,597*
	București	0,081
Transilvania	Moldova	-0,813*
	Muntenia	-0,597*
	București	-0,515*
București	Moldova	-0,298
	Muntenia	-0,081
	Transilvania	0,515*

* Semnificativ statistic la nivelul 0,05

Sursa: Valori 1999

Caseta 4. Intoleranța etnică în urban și în rural în România*Media indicelui de intoleranță etnică INTOL în urban și rural*

Mediu rezidențial	INTOL (medie)
Rural	1,54
Urban	1,06
Total	1,28

Testul F al diferenței mediilor între grupuri = 33,902

Sig. F = 0,000

Sursa: Valori 1999

Caseta 5. Relația dintre tipul localității și intoleranța etnică

Relația dintre gradul de izolare a localității și gradul de toleranță etnică

Coeficientul de corelație Bravais-Pearson pentru subeșantionul de populație din mediul rural	Distanța în km. până la cel mai apropiat oraș	Distanța în km. până la cea mai apropiată stație CFR
INTOL	0,007	0,089
Semnificația coeficientului de corelație	0,876	0,043

Relația dintre dimensiunea localității și gradul de intoleranță etnică

		Media	Medie pe total mediu rezidențial
Urban	Oraș mic	0,92	1,06
	Oraș mediu	0,93	
	Oraș mare	1,06	
	Metropolă	1,18	
Rural	Comună mică	1,57	1,52
	Comună mare	1,51	

Diferențele între mediile intoleranței etnice în localități împărțite în funcție de dimensiune

	Oraș mediu	Oraș mare	Metropolă	Comună mică	Comună mare
Oraș mic	-0,01	-0,14	-0,26	-0,65*	-0,60*
Oraș mediu	-	-0,13	-0,25	-0,64*	-0,58*
Oraș mare		-	-0,12	-0,51*	-0,46*
Metropolă			-	-0,39*	-0,33
Comună mică				-	0,06

*Diferența mediilor este semnificativă la nivelul 0,05

Sursa: Valori 1999

Caseta 6. Relația dintre plasarea în structura socială și intoleranța etnică**Coeficienții de corelație Bravais-Pearson**

	Nivel de educație (scăzut, mediu, mare)	Nivel venit (scăzut, mediu, mare)	Plasarea în straturi în funcție de venit și educație (Stratul inferior, mediu și superior)
INTOL	-0,219**	-0,171**	-0,191**

** Semnificativ la nivelul 0,001

Media intoleranței etnice în cadrul straturilor

	Media INTOL
Startul inferior	1,60
Stratul intermediar	1,16
Stratul superior	0,94

Diferența mediilor intoleranței etnice între straturi

Diferența mediilor	Startul inferior	Stratul intermediar	Stratul superior
Startul inferior	-	0,44*	0,66*
Stratul intermediar			0,22

* Semnificativ la nivelul 0,05

Sursa: Valori 1999

Caseta 7. Relația dintre afilierea etnică și intoleranța etnică

Coeficientul de corelație Bravais-Pearson între INTOL și ETNIE = 0,138**

Testul F al diferenței mediilor toleranței etnice între grupul majoritar și grupul format din populații minoritare = 21,901**

Media INTOL în cadrul grupului majoritar și în cadrul grupului format din populații minoritare

	Media INTOL
Grup români	1,35
Grup populații minoritare	0,75

Sursa:
Valori 1999

BIBLIOGRAFIE

- Bergel, Egon Ernest (1962). *Social Stratification*. New York, San Francisco, Toronto, London: McGraw-Hill.
- Bonacich, Edna (1994). A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market. In Grusky, David B. (ed.) (1994).
- Bourdieu, Pierre (1984 [1979]). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Translated by Richard Nice, Cambridge: Harvard University Press
- Cashmore, Ellis [1984] (1994). Ethnicity. In Cashmore, Ellis, *Dictionary of Race and Ethnic Relations – Third Edition*, 102-107. London, New York: Routledge.
- Domański, Henryk (1994). The Recomposition of Social Stratification in Poland. In *Polish Sociological Review*, 4.
- Grusky, David B. (ed.). (1994). *Social Stratification. Class, Race and Gender in Sociological Perspective*, 474-486. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
- Hannan, Michael T. (1994). Dynamics of Ethnic Boundaries. In Grusky, David B. (ed.), (1994).
- Inglehart, Ronald (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Inkeles, Alex (1996). Making Men Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries in Inkeles, Alex, Sasaki, Masamichi. (1996). *Comparing Nations and Cultures. Readings in a Cross-Disciplinary Perspective*. New Jersey: Prentice Hall.
- Jiobu, Robert Masao (1990). *Ethnicity and Inequality*. New York: State University of New York.
- Nowicka, Eva (1997). Ethnicity and the Content of Polishness: Polishness and Relation to Ethnic Minorities in Contemporary Poland. In Szczepański, Marek S. (ed.), *Ethnic Minorities & Ethnic Majority. Sociological Studies of Ethnic Relations in Poland*, 69-82. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
- Offe, Claus (1993). Ethnic Politics in East European Transitions. In Jensen, Jody and Mischlitz, F. (eds.), *Paradoxes of Transformation*. Szombathely: Savaria University Press, pp.11-40.
- Smeltz, Dina & Co. (March, 2000). *10 Years after the Fall of the Wall. Public Opinion in Central and East European Countries in Transition. 1989-1999*. Office of Research, United States Department of State.

Abstract

The paper attempts a theoretical and empirical analysis of the relationship between ethnic affiliation, social stratification and ethnic attitudes in Central and Eastern Europe, and in Romania in particular. In the first part of the paper I examine the main theoretical constructs involved in explaining the relationship between stratification and ethnic affiliation, ethnic stratification and class stratification, and the role of market mechanisms in the dynamics of social and ethnic stratification. In order to validate the proposed hypotheses I use data regarding former communist countries in Central and Eastern Europe. For the Romanian case I employ a multilevel analysis by using regional, community and individual level data.

The analysis of empirical data at the national level suggests that a homogenous ethnic composition of a country determines a global orientation of the population towards a less tolerant ethnic attitude. A homogenous ethnic composition at the level of historical regions in the case of Romania is also a favorable environment for ethnic intolerance. Ethnic intolerance tends to be higher in the lower social strata. The relationship between one's social position in the stratification space and one's attitude of ethnic intolerance is not a linear one. Regions, types of local and residential communities, and also human and material capital variables emerge as being relevant predictors of ethnic intolerance.